

Яўген Сьвярсьцюк*

Нас зь беларусамі дзяліў досьвед 60-х

Мяне ўдарыла
непрыемнаю фразою
пра беларусаў як
нацыю рабоў.

Ён стаіць у мяне ўваччу, высокі і сівы, і ў ягонай узьнятай рупэ я адчуваю адно з тых разьвітанняў, зь якіх сатканае людзкое жыцьцё. У разьвітаннях ёсьць суворая праўда і ўдзячнасьць.

Васіль Быкаў не адразу стаў прэзыдэнтам Беларускага ПЭН-цэнтру, які запрацаваў на пачатку 90-х высілкамі няўрымсьлівага Карласа Шэрмана — гэты рэпатрыянт з Уругваю ведаў некалькі моваў, а галоўнае, меў дзелавую хватку і арганізатарскія здольнасьці. Займаць пры віцэ-прэзыдэнту Шэрману пасаду прэзыдэнта было, мабыць, лёгка і спакойна.

Яшчэ ад 60-х гадоў Быкаў быў для мяне клясыкам, адным зь нямногіх, каго шанавалі й чыталі. На пачатку 90-х у агульным грукаце ад падзеньня куміраў неяк раптам збляднелі вядомыя імёны. «Сьмелыя аповесьці» Чынгіза Айтматава пасля падзеньня цэнзуры страцілі тую загадкавасьць «высокіх узгадненьняў» і грамадзкую напругу, якая стварала вакол іх трывожны арэол. А пра аўтара беларускіх партызанскіх аповесьцяў раптам забыліся.

* Украінскі літаратуразнаўца, былы дысыдэнт, палітвязень, прэзыдэнт Украінскага ПЭН-цэнтру. Артыкул перакладзены з украінскай зь невялікімі скаротамі паводле аўтарскага арыгіналу, які быў надрукаваны таксама ў газэце «Урадовий кур'ер». Назва ў арыгінале — «Апошняя сустрэча з Васілём Быкавым».

Кніжны рынак запоўнілі сэнсацыйныя выкрыцьці. На паверхню выплылі раней забароненыя лягерныя тэмы, папулярнаю стала газэта «Совершенно секретно». У бэстсэлеры выйшла аповесьць Рыбакова «Дзеці Арбату».

З даўнейшага чытаньня пра беларускую літаратуру ў маёй памяці чамусьці адбілася фраза зь нейкага газэтнага разносу «ідэйна няспелых»: «Тры разы ўрадам адзначаны, а сам сапсаваўся дазваньня». Ужо не згадаю аўтара, але выраз ёмісты, варты цэлага апавяданьня.

Нас зь беларусамі дзямліў досьвед 60-х гадоў. Украінцы запаўнялі палітычныя вязьніцы й лягеры, а беларусаў тамака было вобмаль. Хоць я знаў, у Беларусі ёсьць такія ж настроі, як і ўва Ўкраіне. Але калі Адамовіч і Быкаў маюць свой спосаб нацыянальнае самаабароны, дык дзякуй Богу.

Часам да Кіева ад беларусаў у 60-я гады даходзілі вальнадумныя лісты. Мне здавалася, што ў Беларусі няма асяродку для падтрымкі самвыдаву і беларусы шукаюць аддушны збоку. Але ж кожны «самвыдаў» мусіць мець уласнае нацыянальнае жыватворнае асяродзьдзе і свайго ўдзячнага чытача. Бяз гэтага «самвыдаў» не народзіцца. У 1970 годзе я прачытаў яшчэ «сьвежае» эсэ Валянціна Мароза «Майсей і Датан» — і адразу запратаставаў. Натуральна, там была праўда аб правінцыйных рабах, якія хочучь у сябе і ў школе, і ў музэях, і дома арганізаваць «куточак Масквы». Але хіба ўва Ўкраіне бракавала такіх рабоў? Мяне ўдарыла непрыемнаю фразою пра беларусаў як нацыю рабоў. Зразумела, што беларусам бракавала ў гісторыі Хмяльніцкага, у літаратуры — Шаўчэнкі, у XX стагодзьдзі — Пятлюры й Бандэры. Але бальшавіцкая чума, а пасля бесьперапынная вайна іх гэтак выкасіла, што ня дай Божа! А рух супраціву вымагае прынамсі пяці адважных і маральна загартаваных грамадзянаў, што знаходзяць і падхопліваюць эстафэту.

Ведама, шкада, што ў лягеры няма беларусаў: кожная нацыя мусіць пасылаць у ахвяру сваіх Дон Кіхотаў... Стануць жа перад Нябёсным Пасадам тыя, у белых шатах, каго замардавалі за слова веры...

Я глумачыў сабе сытуацыю тым, што беларускія цэка не такія шчарбіцкія, як нашы. А галоўнае, тым, што крытычная сіла супраціву ў Беларусі не такая вялікая, як ува Ўкраіне, і тамака душаць абуджаных неўпрыкмет. Гэтак, як у нас у райцэнтрах.

Натуральна, былі ў лягерах сымпатычныя беларусы даўнейшага набору. Адзін — Рыгор Вабішчэвіч — за ўдзел ува УПА, за нейкую справу Кастусь Грэбень, Алейнік... Адзін сымпатычны беларус сядзеў за тое, што схавіў сваю прыхаваную вінтоўку й пабег адбіваць у чырвоных сваю рагулю. «Вызваліцелі» гэта прыгадалі.

Словам, беларусы выклікалі ў мяне спагаду й пашану, не зважаючы нават на тую мазырскую савецкую бабулю, якая, падслухаўшы маю размову з прыяцелямі, пабегла за мною з пагрозамі даказаць. Адзін толькі беларус Уладзімер Караткевіч важыць больш за тысячу такіх «прадуктаў эпохі». Дарэчы, сярод кіеўскіх студэнтаў і моладзі ён быў пашыральнікам нацыяналістычнага фэрмэнту...

Але гэта наша супольная доля, што на працягу некалькіх пакаленьняў

секлі галовы. Зазвычай гэта прыводзіла да зьяўленьня масавае ляяльнасьці і яе вестуноў у літаратуры, дзе, кажучы словамі Васіля Быкава, «у некаторых нашых майстроў слова бачым па шэсьць-восем ордэнаў — не за вайну, за літаратуру». І далей: «За часамі таталітарызму нацыя адварнулася ня толькі ад рэлігіі, а і ў вялікай ступені ад нацыянальнае ідэі».

Калі я наведаў Беларусь, мяне ўразіла савецкая нязьменнасьць сталіцы. Але й прыемная чысьціня вуліцаў. Нават уявілася, што сам Лукашэнка ўранку ў белым хвартуху праходзіць з драпачом, каб паказаць, як трэба ўтрымліваць фасад.

Усе беларускія пісьменьнікі ў сваіх выступах былі выразна апазыцыйнымі і аднадушнымі ў падтрымку вострых выступаў з трыбуны. Там праблісквалі яркія публіцыстычныя таленты, якіх бракуе і ўкраінскай, і расейскай літаратурам. Мне здалося, што ў Беларусі расейскамоўны пісьменьнік застаецца беларускім, тады як у нас — гэта ўжо па-за ўкраінскаю літаратураю. У кожным разе, расейскамоўная Сьвятлана Алексіевіч — гэта беларуская пэрліна, дар рэдкаснае праўдзівасьці.

У апошні мой прыезд улетку 1998 году ўранку прыйшоў у гатэль прывітаць гасьцёў Васіль Быкаў. Між намі была рака жыцьця: колішні прызнаны клясык беларускае літаратуры і колішні вязень, гнаны за пазыцыю ў літаратуры. Але мы былі на адным беразе й шанавалі адзін аднаго за аднолькавасьць сьвятыняў. І ўсё ж за горыч лёсаў...

Я ня памятаю больш удзячнае аўдыторыі, чым беларуская.

Ды мне стаіць уваччу разьвітаньне. Тым летам 1998 году міжнародная канфэрэнцыя ПЭН-клубу ў Менску супала ў часе зь міжнародным Біблійным сымпозіюмам у Любляне. Дык жа пасья свайго дакладу ў перапынку я перапрасіў, што мушу адбыць раней, і разьвітаўся з усімі.

Але пасья вырашэньня фармальнасьцяў я праходзіў перад расчыненымі дзьвярыма актавае залі проці прэзыдыюму і, сустрэўшыся поглядам з Васілём Быкавым, памахаў яму рукою. Ён устаў, памахаў рукою ў адказ. І ўвесь прэзыдыюм устаў. Гэта было так значна, так велічна, што нават трохі выходзіла за межы рэчаіснасьці — як бывае ў сьне.

Ён стаіць у мяне ўваччу, высокі й сівы. І ў ягонай узнятай руцэ я адчуваю сапраўднасьць, па-над абставінамі месца й часу. А мо гэта накладаецца вобраз «высакарослы сівы беларус» з твору Някрасава. Але глыбокі погляд Васіля Быкава стаіць і ня тоне.